

УДК 371.311

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.26>**О. С. Белякова**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди**Л. М. Макар**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНТЕРВЕНЦІЙ

Статтю присвячено дослідженню особливостей профілактичної діяльності із запобігання виникнення адикцій; розглянуто сутність і зміст адиктивної поведінки; досліджено теоретичні основи соціальної профілактики адиктивної поведінки дітей і молоді; проаналізовано форми, методи і принципи соціальної профілактики адиктивної поведінки дітей і молоді; досліджено особливості здійснення профілактичної роботи із використанням соціально-педагогічного тренінгу як технології профілактики адиктивної поведінки й найважливішого способу, що дає змогу здійснювати соціально-педагогічний супровід соціалізації на основі ідеї про оптимізацію умов для створення і усвідомлення життєвого досвіду; визначено, що соціально-педагогічний супровід має виступати як комплексна технологія, особливо культура підтримки і допомоги особистості у вирішенні завдань розвитку, соціалізації; висвітлено особливості соціальної роботи з профілактики адиктивної поведінки дітей і молоді; розкрито сутність соціальної інтервенції; визначено поняття соціального впливу, який у практиці соціальної роботи трактується як двосторонній процес взаємодії спеціаліста (соціального працівника) і клієнта в різних підсистемах соціальної сфери, що здійснюються з метою вирішення соціальних проблем.

Встановлено, що адиктивна поведінка дітей і молоді є об'єктом адміністративного впливу, що здійснюється в навчальних закладах за допомогою соціальних технологій профілактики. На окремі групи населення, які мають ризик розвитку адиктивної поведінки, орієнтовано вибірково профілактичні втручання, які здійснюються на рівнях сім'ї, навчального закладу, поза сім'єю та поза навчальним закладом. Доведено, що високий рівень поширеності алкоголізму, залежності від наркотиків, зростання поведінкових адикцій, низька ефективність примусового лікування, низький рівень системи реабілітації є підґрунтям для проведення втручання в технології профілактики адиктивної поведінки, що дасть можливість диференціювати заходи в навчальних закладах, сім'ї, за місцем проживання та серед груп високого ризику розвитку адикцій, груп, що мають ризик захворювання й серед великих однорідних груп населення, що не мають ризику розвитку залежності.

Ключові слова: профілактика, адиктивна поведінка, адикції, інтервенція, соціальна робота, соціальний працівник, соціальний вплив, втручання, наркотична залежність, технології соціальної роботи.

Постановка проблеми. Сприяючи суспільним змінам, розвиткові, соціальній єдності та зміцненню здатності до самостійного функціонування людей у суспільстві, соціальна робота є практичною професією. Спираючись на теорії соціальної роботи, суспільні і гуманітарні науки, спеціалізовані знання, соціальна робота залучає людей до вирішення життєво важливих проблем і підвищення благополуччя.

Технологія організації профілактики адиктивної поведінки включає мету, організацію процесу, методи й засоби, мотивацію учасників, безперервне підвищення кваліфікації спеціалістів, методи оцінки результатів.

Профілактика адиктивної поведінки як технологічний процес має будуватися на принципах:

науковості і своєчасності, що передбачає введення в практику роботи науково обґрунтованих й експериментально перевірених нововведень, нових методів і підходів до вирішення проблеми формування незалежної поведінки; системності як принципу організації профілактики, що передбачає роботу з усіма суб'єктами, засновану на взаємодії установ і організацій, що займаються профілактичною роботою, при цьому чітко розмежовуючи функції (організація профілактики залежної поведінки серед дітей і молоді в рамках соціально-педагогічних комплексів); оптимізації як досягнення цілей з мінімальними витратами часу і сил суб'єктів процесу профілактики з урахуванням ефективної роботи; диференційованості; якісної оцінки результатів профілактичної роботи.

Використання соціальних технологій профілактики адикцій сприяють формуванню негативного ставлення дітей і молоді до вживання алкоголю, тютюну та психоактивних речовин. На наш погляд, повний пріоритетний шлях профілактики – навчання дітей і молоді конструктивної взаємодії з оточуючими людьми. Це допомагатиме молоді самореалізовуватися в житті.

Повноваження й законність соціальної роботи полягають в її інтервенції в сфері, де люди взаємодіють зі своїм середовищем. У теорії і практиці соціальної роботи термін «інтервенція» узгоджується з такими поняттями, як: профілактика, психотерапія, консультування, медіація, соціальне планування. Цей термін відображає сутність процесів змін, розвитку і пошуку ресурсів.

Інтервенції соціальної роботи являють собою багаторівневу систему управління ситуацією на мікро-мезо- і макрорівнях. Це пов'язано з якісною зміною моделей допомоги, розширенням груп клієнтів. У сучасній технології соціальної роботи склалася певна логіка роботи з клієнтом, яка передбачає послідовність дій, при цьому логіка дій не залежить від суб'єктності клієнта. Розуміння складної життєвої ситуації клієнта соціальним працівником є найважливішим технологічним елементом роботи, що дає змогу професіоналу об'єктивно підходити до оцінки проблемної ситуації та побудови необхідних інтервенцій, які дають можливість адресно здійснювати необхідну підтримку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що соціально-педагогічні аспекти профілактики адиктивної поведінки розглядають Г. Золотова, О. Тютюнник, Т. Мартинюк, Н. Максимова, О. Мурашкевич, М. Окаринський, Н. Пихтіна, С. Толстоухова, О. Удалова, І. Шишова та інші. Технологічним розробкам профілактики адикцій присвячені дослідження Т. Андрєєвої, Н. Зимовець, К. Красовського, І. Сомової, Т. Федорченко, Т. Яценко. Девіантна поведінка вивчалася широким колом вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, зокрема, соціально-педагогічний аспект девіантної поведінки дітей і молоді досліджували С. Бадмаєва, І. Зверєва, А. Капська, А. Мудрик, Т. Федоренко. Різноманітні аспекти феномена «психосоціальної інтервенції» розглядали сучасні провідні вітчизняні та зарубіжні науковці: Н. Гусак, М. Дмитренко, Н. Іванова, Ю. Клейберг, К. Петрова, І. Фурманов, Н. Фурманова, В. Чорнобровкін та інші.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – дослідити особливості здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання виникнення адикцій серед дітей і молоді, використовуючи технології профілактики із застосуванням інтервенцій.

Виклад основного матеріалу. Багато соціологічних, психологічних та педагогічних досліджень свідчать про те, що рівень загальної й професійної культури молоді не є достатнім через збільшення різних проявів залежної поведінки. На жаль, нині в навчальних закладах (школах, професійно-технічних училищах та ВНЗ) виховна робота з профілактики адикцій характеризується недостатньою організацією, майже не проводяться спеціальні діагностичні процедури, не створюються умови для розробки соціальних механізмів і способів управлінського впливу на адиктивну поведінку молоді.

Адиктивна поведінка є багатофакторним явищем тому, що причини адикцій складні й багатоаспектні. Це перш за все загальне погіршення соціально-економічного стану в країні. Під впливом адикцій відбувається деградація особистості, яка включає емоційні розлади, розлади інтелектуальної сфери, а також вольову деградацію.

Одним з головних методів у боротьбі з адикцією є профілактика, яка визначається як система комплексних державних і суспільних, соціально-економічних і медико-санітарних, психолого-педагогічних і психогігієнічних заходів, спрямованих на попередження захворювань і зміцнення здоров'я.

Виділяють первинну профілактику, яка спрямована на запобігання вживання психоактивних речовин, і вторинну, націлену на виявлення осіб, які почали вживати психоактивні речовини.

Ризик залежної поведінки є наслідком протиріччя у психологічному розвитку й соціалізації. Ці протиріччя здебільшого носять передбачуваний характер і виникають як прояв вікових закономірностей розвитку, а не унікальних особливостей життєвого шляху. Щоб забезпечити ефективну профілактику, доцільно не інформувати про шкоду й небезпеку психоактивних речовин, а створювати умови для того, щоб протиріччя успішно вирішувалися іншими, більш ефективними способами. Це здійснюється в ході соціально-педагогічного супроводу соціалізації дітей і молоді.

Створення умов для усвідомлення життєвого досвіду як передумови особистісного розвитку, а не допомога у вирішенні конкретних проблем є основним шляхом реалізації соціально-педагогічного супроводу соціалізації дітей і молоді.

Це положення засноване на ключовому протиріччі в соціалізації дітей і молоді: дуже малий життєвий досвід для інтеграції в сучасне суспільство дорослих у поєднанні з прагненням його набуття, але з недостатністю адекватних засобів для цього.

Соціально-педагогічний тренінг – це найважливіший спосіб, який дає змогу здійснювати соціально-педагогічний супровід соціалізації на основі ідеї про оптимізацію умов для створення й засвоєння життєвого досвіду. Він являє собою активне соціально-психологічне навчання через моделю-

вання в міжособистісній взаємодії умов для накопичення досвіду.

Саме тренінг дає можливість, з одного боку, розвивати широке коло соціальних навичок, здібностей до самопізнання й саморегуляції, та, з іншого боку, є заходом емоційно яскравим та захоплюючим.

Особливістю соціально-педагогічного тренінгу є те, що він спрямований не лише на вирішення вже наявних проблем учасників, а ще й на профілактику їх виникнення у майбутньому за рахунок наданої їм можливості навчитися вирішувати проблеми.

Порівняно з іншими способами надання соціальної допомоги особистості, яка опинилася в складних життєвих обставинах, поняття соціально-педагогічного супроводу є значно ширшим та включає в себе більше видів діяльності.

Соціально-педагогічний супровід трактується як робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей і молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [2].

Соціально-педагогічний супровід, спрямований на створення соціальних умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації прав дитини на освіту, її розвиток, виховання, сприяє адаптації дитини до умов соціального середовища [4, с. 142].

В основі складної взаємодії між суспільством та особистістю, результатом якої і є адиктивна поведінка, лежать перешкоди на шляху досягнення мети, внутрішнього комфорту та особистісного задоволення.

Моделюючи соціально-педагогічний супровід девіантних підлітків необхідно враховувати складові елементи його здійснення: вивчення особистості, яка схильна до відхилень у поведінці (діагностика проблеми); корекційна робота (проведення групової тренінгової роботи, використання відповідних технологій); індивідуальні консультативні бесіди; просвітницька робота щодо здорового способу життя, нормативної поведінки в суспільстві; розв'язання внутрішніх і зовнішніх конфліктів [4, с. 143].

Соціально-педагогічний супровід має виступати як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги особистості у вирішенні завдань розвитку, навчання, соціалізації.

У системі соціальної роботи соціальна діяльність передбачає свідоме проникнення у ситуацію, що склалася з тією метою, щоб отримати бажані зміни в інтересах клієнтів. Відповідно, соціальна робота на будь-якому рівні діяльності її суб'єктів може розглядатися як втручання в ситуацію клієнта. Як реакція спеціалістів на соціальні проблеми та відхилення в поведінці людей висту-

пають інтервенції, які покликані долати їх під час здійснення професійної діяльності. Залежно від конкретної ситуації клієнта в соціальній роботі застосовуються різні численні втручання на різних її рівнях.

Під час здійснення інтервенції соціальний працівник втручається в ситуацію, що виникає серед його клієнтів, незалежно від їхньої волі з метою захисту потерпілого. Це може бути захист інтересів дитини або заступництво соціального працівника за психічно хворого чи за немічну людину. Важливо наголосити, що ця форма соціальної роботи застосовується навіть тоді, коли клієнти через душевний стан чи хворобу не бажають, а інколи й протидіють інтервенції.

Інтервенція застосовується соціальним працівником у разі безпорадності клієнта. Користуючись правовими або іншими нормами, соціальний працівник стає на захист людини, яка має або може мати неприємності. Лише у разі, коли неможливо захистити безпорадну людину іншим чином, дозволена інтервенція в соціальній роботі.

Трапляється, що особи, яким потрібна допомога, можуть нашкодити собі самі. Йдеться, наприклад, про психічно невірноважених людей, людей, схильних до глибокої депресії, наркоманів. Їхня агресивна поведінка виявляється в наведенні безладу у помешканні, вони не ведуть домашнього господарства, не виходять на вулицю, занедбані і неприємні для оточуючих, погрожують іншим людям. Ці особи в такому стані можуть нашкодити власному здоров'ю, а також можуть залишитися без матеріальних основ життя.

До групи осіб, які потребують активного втручання соціального працівника, належать перш за все діти, люди похилого віку, хворі та психічно невірноважені люди, а також ті, які піддавалися сексуальному насиллю, яких експлуатували фізично, вони не можуть жити своїм життям й розвиватися як індивідууми.

Профілактичні заходи варіюються залежно від характеру й причин соціальних відхилень. В узагальненому вигляді профілактичні заходи можуть бути визначені як нейтралізуючі, компенсуючі, такі, що попереджують виникнення обставин, які призводять до соціальних відхилень; заходи подальшого контролю за проведеною профілактичною роботою. З цього випливає, що профілактика має проводитися у формі технологічних, запланованих дій, спрямованих на досягнення бажаного результату, відвернення можливих проблем і спостереження за подальшим станом соціального об'єкта.

Соціальні працівники у різних службах та організаціях виконують різні ролі і, звісно, їхні дії не випадкові, вони підпорядковані певній стратегії. Стратегію втручання (інтервенцію) застосовують у разі, коли клієнт не дає згоди, не здатний самостійно вирішити свою проблему [6, с. 99].

Інтервенції – фахове поняття сучасної соціальної роботи, їх мета – допомогти індивідам змінити своє життя, допомогти поліпшити середовище, в якому функціонують люди.

Нині в нашій країні спостерігається розвиток соціальної роботи, про що, зокрема, свідчить створення нових соціальних служб і центрів. Процес соціальної роботи має свою логіку, адже він спрямований на піднесення якості життя клієнтів соціальної роботи.

Інтервенції – це загальні підходи до процесу надання допомоги, які були виділені в ході вивчення завдань, які виконують соціальні працівники у своїй щоденній діяльності. Інтервенції (стратегії втручання) поділяють на: пряме втручання (догляд, соціально-психологічне консультування, навчання, зміна поведінки); втручання, спрямоване на зміну системи (планування, адміністрування, збір даних, управління, дослідження) та комбіноване втручання (сприяння роботі групи, вулична робота, мобілізація, представництво інтересів, консультування, допомога іншим фахівцям).

Суть втручання полягає у здійсненні впливу як основи інтерактивної діяльності спеціаліста, спрямованої на клієнта. Вплив постає як процес створення умов для розвитку особистості або системи. Це засіб для забезпечення ефективності у просуванні до поставленої мети за допомогою відповідних методів.

Едді ван Авермат дає таке загальне визначення соціального впливу: «Соціальний вплив – це дія однієї людини (або людей) на поведінку іншої людини» [1, с. 688].

Ф. Зімбардо визначає поняття соціального впливу так: «Процес соціального впливу передбачає таку поведінку однієї людини, яка має своїм наслідком або метою зміну того, як інша людина поводить себе, що відчуває або думає стосовно деякого стимулу. Стимулом може виступати будь-яка соціально значуща проблема, продукт, дія» [3, с. 16].

Соціальний вплив – це процес взаємодії людей, в якому передбачається така поведінка однієї людини, яка має своїм наслідком або метою змінити поведінку, почуття або думки іншої людини з приводу якогось явища, об'єкта, події [5, с. 350].

Соціальний вплив є основою найактуальніших суспільних процесів: пропаганди здорового способу життя, екологічної грамотності, інноваційних процесів у соціально-реабілітаційній сфері тощо. Він пронизує все людське життя. У взаєминах з оточуючими ми виступаємо або суб'єктом, або об'єктом впливу [5, с. 350].

Кожна людина, яка є складником соціального світу, не в змозі уникнути впливів з боку інших. Особистість – це та сторона людини, яка є джерелом впливу і сама прагне здійснити вплив на інших з метою зробити їх своїми прихильниками,

змусити здійснити якийсь вчинок, розділити точку зору і навіть життя [5, с. 351].

Процес інтервенції відбувається всупереч волі або без згоди особи, яка страждає, і в цьому полягає складність його проведення. Цей процес пов'язаний з правовим або психічним тиском. Під час застосування правового тиску заходи зі здійснення процесу інтервенції носять юридичний характер. Щоб рішення влади або суду стали дійсністю, необхідно зробити додаткові кроки юридичного змісту. Це можуть бути заборони суду, наприклад, на продаж рухомого майна, особистого майна, стягнення наданої в минулому матеріальної допомоги, тимчасова заборона прав батьків на відвідування, рішення про стягнення грошового штрафу, скарга в суді. Залучення поліцейського або лікаря є вкрай необхідним у разі негативної гострої реакції клієнта на втручання соціального працівника. Трапляється, що представники державних служб, необхідні під час інтервенції, не бажають брати участь у процесі. Тому перед здійсненням інтервенції соціальний працівник мусить переконатися в їх готовності до роботи. Якщо цього немає, необхідно переконати відповідних партнерів у соціальній необхідності й законності своїх дій.

Висновки і пропозиції. Основною метою профілактичної діяльності в соціальній роботі є виявлення причин і умов, що ведуть до відхилень у поведінці соціальних об'єктів, попередженні й здійсненні ймовірності появи відхилень за допомогою соціально-економічних, правових, організаційно-виховних, психолого-педагогічних засобів впливу. У профілактичній роботі дуже великого значення набувають уміння правильно орієнтуватися в кожній конкретній ситуації, науково обґрунтовуючи фактичний матеріал, ретельно вивчивши всі причини встановлених відхилень і умов, за якими вони стали можливими.

Суть інтервенцій полягає у здійсненні впливу як основи інтерактивної діяльності спеціаліста, спрямованої на клієнта. Вплив постає як процес створення умов для розвитку особистості, це засіб для забезпечення ефективності у просуванні до поставленої мети за допомогою відповідних технологій.

Список використаної літератури:

1. Авермат Э. Социальное влияние в малых группах. Перспективы социальной психологии. Москва : Изд-во ЭКСМО. Пресс, 2001. 788 с.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. С. 213.
3. Зімбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 448 с.
4. Луцик Г. Теоретичні засади соціально-педагогічного супроводу девіантних підлітків. *Нова*

педагогічна думка. Науково-методичний журнал. № 4, 2014. С. 142, 143.

5. Размолодчикова І.В. Особливості використання методів соціального впливу на особистість

молодшого школяра. Педагогічна освіта: теорія і практика. № 17, 2014. С. 349–354.

6. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. Київ : ДЦССМ, 2002. 536 с.

Bieliakova O., Makar L. Technologies of prevention of addictive behaviour with application of interventions

The article is devoted to the study of the features of preventive activities to prevent addiction; the essence and content of addictive behaviour are considered; theoretical foundations of social prevention of addictive behaviour of children and youth are investigated; the forms, methods and principles of social prevention of child and youth addictive behaviour are analyzed; peculiarities of preventive work using social and pedagogical training as a technology of prevention of addictive behaviour and the most important way that allows to carry out social and pedagogical support of socialization on the basis of the idea of optimization of conditions for creating and awareness of life experience; determined that social and pedagogical support should act as a complex technology, a special culture of support and assistance to the individual in solving the problems of development, socialization; the features of social work on prevention of addictive behaviour of children and youth are covered; the essence of social intervention is revealed; the concept of social influence, which in the practice of social work is interpreted as a bilateral process of interaction between the specialist (social worker) and the client in different subsystems of the social sphere, which is carried out in order to solve social problems.

It is established that the addictive behaviour of children and young people is the object of administrative influence, which is carried out in schools with the help of social technologies of prevention. Selected preventive interventions that are carried out at the family, school, out-of-home, and out-of-school levels are targeted at selected populations at risk of developing addictive behaviour. It is proved that high prevalence of alcoholism, drug dependence, increase of behavioural addictions, low efficiency of compulsory treatment, low level of rehabilitation system are the basis for intervention in technology of prevention of addictive behaviour that will allow to differentiate activities in educational settings, place of residence and among high-risk addiction groups, at-risk groups, and among large homogeneous populations at no risk of hall development ness.

Key words: prevention, addictive behaviour, addiction, intervention, social work, social worker, social influence, drug addiction, social work technologies.